

AgEcon SEARCH
RESEARCH IN AGRICULTURAL & APPLIED ECONOMICS

The World's Largest Open Access Agricultural & Applied Economics Digital Library

This document is discoverable and free to researchers across the globe due to the work of AgEcon Search.

Help ensure our sustainability.

Give to AgEcon Search

AgEcon Search

<http://ageconsearch.umn.edu>

aesearch@umn.edu

*Papers downloaded from **AgEcon Search** may be used for non-commercial purposes and personal study only. No other use, including posting to another Internet site, is permitted without permission from the copyright owner (not AgEcon Search), or as allowed under the provisions of Fair Use, U.S. Copyright Act, Title 17 U.S.C.*

Barbara Roszkowska-Mądra

Uniwersytet w Białymstoku

ZMIANY W PODUPADAJĄCYCH GOSPODARSTWACH ROLNICZYCH W WOJEWÓDZTWIE PODLASKIM PO PRZYSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

*CHANGES OF DECLINING RURAL HOUSEHOLDS IN PODLASIE PROVINCE
AFTER THE ACCESS OF POLAND TO THE EUROPEAN UNION*

Słowa kluczowe: rolnictwo, rozwój, województwo podlaskie, system gospodarowania w rolnictwie
Key words: agriculture, development, Podlaskie province, farming system

Abstrakt. Celem badań była próba oceny kierunków zmian, które nastąpiły w latach 2002-2010 w wydzielonym na podstawie danych PSR 2002 typie systemu rolniczo podupadającego ze znaczącą dywersyfikacją, obejmującym grupę 8 gmin wiejskich w województwie podlaskim. Przeprowadzone badania wykazały, że kierunki zmian są w dużej mierze podobne do tych, które uwidoczniły się w województwie podlaskim i w całym polskim rolnictwie. Niepokojącym zjawiskiem było zmniejszenie w stosunku do 2002 roku liczby zarejestrowanych podmiotów gospodarczych, co zmusza mieszkańców tej grupy gmin do poszukiwania dodatkowych źródeł dochodów poza miejscem zamieszkania. Fakt ten powinien skłaniać władze samorządowe do zwracania szczególnej uwagi w swojej polityce rozwoju na wspieranie pozarolniczej działalności, zarówno w gospodarstwach rolnych, jak i poza nimi.

Wstęp

Przystąpienie Polski do struktur unijnych zaowocowało zmianami warunków gospodarowania w rolnictwie. Po 2004 roku Polska stała się pełnoprawnym beneficjentem wspólnej polityki rolnej (WPR). Jednak korzyści odnoszone z tego tytułu przez poszczególne regiony kraju, uzależnione są w głównej mierze od ich potencjału rozwojowego jakim dysponują, a także od oddziaływania sił zewnętrznych na różnych szczeblach zarządzania publicznego, zarówno rządowego, jak i samorządowego. W opracowywaniu efektywnej prorozwojowej polityki wspierania poszczególnych regionów pożądane jest uwzględnianie istniejących między- i wewnątrzregionalnych dysproporcji i problemów rozwojowych. Natomiast niekorzystne jest uogólnianie istniejących problemów rozwojowych. Należy uwzględniać istniejące różnicowania pod względem zasobów przyrodniczych i społecznych oraz sytuacji ekonomicznej obejmującej dostęp do rynków i instytucji, a także działalność gospodarczą w rolnictwie i poza nim oraz poziom dochodów i warunki życia ludności rolniczej [Van Keulen 2006, Roszkowska-Mądra i in. 2006]. Wydaje się, że znacznie bardziej skuteczna może być polityka prorozwojowa, dostosowana elastycznie do ich różnicowanej rzeczywistości. Takie podejście do rozwoju pozwoli na wybór kierunków i strategii rozwoju odpowiadających na potrzeby ludności oraz na efektywne i zrównoważone gospodarowanie zasobami w konkretnych okolicznościach społecznych i ekonomicznych.

Do jego realizacji może być przydatne wykorzystanie koncepcji systemów gospodarowania w rolnictwie (ang. *farming system*), która w sensie ekonomiczno-rolniczym jest holistycznym opisem rolniczego gospodarowania pod względem wykorzystania ziemi do produkcji roślinnej i zwierzęcej, rodzaju pozarolniczej działalności gospodarczej oraz poziomu dochodów i życia rolniczych gospodarstw domowych, a także środowiska przyrodniczego, społecznego, ekonomicznego, infrastrukturalnego i instytucjonalnego, które warunkują wymienione rodzaje działalności gospodarczej [Hodge, Monk 2004, Bertaglia i in. 2007].

W opracowaniu podjęto próbę oceny kierunków zmian w systemach gospodarowania w rolnictwie, w odniesieniu do województwa podlaskiego, które jest bardzo zróżnicowane pod względem typów systemów gospodarowania w rolnictwie [Roszkowska-Mądra 2010]. W analizowanym regionie występują różne typy systemów gospodarowania w rolnictwie, co było przedmiotem szczegółowej analizy autorki we wcześniejszych opracowaniach. Jednak za cel tej pracy przyjęto ocenę kierunków zmian, które nastąpiły w jednym z typów systemu gospodarowania rolniczych gospodarstw domowych w województwie podlaskim, a mianowicie w typie rolniczo podupadającym ze znaczącą dywersyfikacją. Oceniono zmiany jakie nastąpiły między kolejnymi spisami rolnymi w latach 2002 i 2010 (PSR 2002, PSR 2010), a więc w okresie gdy to rolnictwo mogło w pełni korzystać ze wsparcia z funduszy unijnych. Takie podejście daje podstawę do opracowywania oraz skutecznego promowania i wdrażania najbardziej adekwatnych kierunków dalszego rozwoju dla tego subregionu.

Material i metodyka badań

W opracowaniu oceniono zmiany, które zaszły w latach 2002-2010 w systemie rolniczego gospodarowania w grupie gmin wiejskich województwa podlaskiego o typie rolniczo podupadającym ze znaczącą dywersyfikacją. Ten typ systemu gospodarowania w rolnictwie został wyznaczony jako jeden z sześciu występujących w województwie podlaskim w 2002 roku¹. Typy systemów gospodarowania w rolnictwie wyznaczono uwzględniając zmienne dla każdej z gmin w województwie podlaskim charakteryzujące: warunki przyrodnicze do produkcji rolniczej, warunki społeczno-demograficzne, infrastrukturę wsi i gospodarstw, strukturę obszarową gospodarstw i strukturę zasiewów, obsadę zwierząt i intensywność produkcji rolniczej, źródła i poziom dochodów gospodarstw. Zmienne były analizowane za pomocą dwóch wielowymiarowych metod statystycznych, tj. analizy składowych głównych i analizy skupień. Metody te pozwoliły na wykrycie jednorodnych wielowymiarowo grup gmin, wskazujących na istnienie najważniejszych typów systemu gospodarowania w rolnictwie w gminach (na poziomie gmin) rozpatrywanego województwa.

W opracowaniu podjęto próbę oceny zmian, jakie zaszły w latach 2002-2010 w systemie rolniczego gospodarowania gmin o typie rolniczo podupadającym o znaczącej dywersyfikacji. Punktem odniesienia był stan z 2002 roku. Podejście takie umożliwia ocenę zmian, jakie zaszły w analizowanym okresie w aspekcie implementacji funduszy unijnych do polskiego rolnictwa. Wyniki badań mogą być wykorzystane do elastycznego (zdywersyfikowanego) wdrażania tych form zarządzania publicznego, które dotyczą zarówno interwencjonizmu państwowego, jak i samorządowego, polegającego na wytyczaniu i programowaniu głównych kierunków rozwoju rolnictwa w regionie zgodnie z paradygmatem zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, oraz na stosowaniu odpowiednich instrumentów wspierających te kierunki rozwoju. W badaniach zastosowano metodę dedukcyjną, polegającą na analizie opisowej i porównawczej, której poddano literaturę przedmiotu oraz wyniki powszechnych spisów rolnych z 2002 i 2010 roku.

Wyniki badań

Wyniki przeprowadzonych analiz na podstawie danych z PSR 2002 pozwoliły na wydzielenie systemu o typie rolniczo podupadającym ze znaczącą dywersyfikacją, w gminach wiejskich województwa. Jest to mało liczna grupa obejmująca 8 gmin (7,6 % gmin województwa), położonych w południowo-wschodniej części województwa, tworząca zwarte skupisko gmin przylegające bezpośrednio do wschodniej granicy województwa w powiatach bielskim, siemiatyckim i haj-

¹ Pozostałe wydzielone typy systemów gospodarowania w rolnictwie województwa podlaskiego to: rolniczo rozwojowy, intensywny, monoaktywny; rolniczo rozwojowy, umiarkowanie aktywny, ze słabą dywersyfikacją; rolniczo zachowawczy z umiarkowaną dywersyfikacją. Typy te posiadały większy potencjał rozwojowy niż analizowany typ rolniczo podupadający ze znaczącą dywersyfikacją. Ponadto wydzielono jeszcze dwa typy: rolniczo schyłkowy z silną dywersyfikacją i rolniczo marginalny z silną dywersyfikacją.

nowskim. Gminy te są położone w bliskiej odległości od lokalnych rynków zbytu, do których zaliczono: Bielsk Podlaski, Siemiatycze, Hajnówkę i Kleszczele. Ta grupa gmin charakteryzuje się lepszymi w stosunku do średnich dla województwa warunkami przyrodniczymi i bardzo niekorzystnymi wskaźnikami charakteryzującymi warunki społeczno-demograficzne. Wskaźnik jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej wynosi 55,8 pkt i jest na porównywalnym poziomie do wartości średniego wskaźnika dla województwa, podobnie jak udział powierzchni gleb lekkich, lasów i obszarów przyrodniczo cennych.

Gospodarstwa funkcjonujące w tej grupie gmin osiągały w 2002 roku gorsze wyniki ekonomiczne niż średnio w województwie. Przyczyną tego był bardzo duży udział osób w wieku poprodukcyjnym, będących w dalszym ciągu użytkownikami gospodarstw rolnych, którzy nie inwestowali w swoje gospodarstwa i starali się raczej stosować strategię przetrwania. Wydaje się, że wielofunkcyjny rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich może stać się szansą na rozwój tych gmin i źródłem pozyskiwania dodatkowych środków finansowych na ich rozwój. Jednak gminy te wymagają szczególnej uwagi państwa i lokalnych władz samorządowych, ze względu na potrzebę poznania ich słabych i mocnych stron oraz w celu znalezienia instrumentu efektywnie wspierającego ich rozwój.

Potencjał produkcyjny rolnictwa w 2010 roku (tab. 1) w grupie gmin o systemie typu rolniczo podupadającym ze znaczącą dywersyfikacją tworzyło 7580 gospodarstw, co stanowiło 72,4% stanu z 2002 roku. Podobną tendencję w tym zakresie zaobserwowano w kraju – średnio ubyło 655,6 tys. gospodarstw, tj. 22,4%. Spośród 8662 gospodarstw rolnych w tej grupie gmin, 7580 prowadziło działalność rolniczą, a ich przeciętna powierzchnia wynosiła 8,7 ha i była większa o 27,9% od średniej powierzchni gospodarstwa rolnego w tej grupie gmin w 2002 roku i mniejsza o 31% od średniej w województwie. W analizowanym okresie 28% gospodarstw zaniechało prowadzenia działalności rolniczej. Dotyczyło to najczęściej gospodarstw o niewielkiej powierzchni. Zmiany, które nastąpiły w strukturze obszarowej w tej grupie gospodarstw rolnych w latach 2002-2010 należy ocenić pozytywnie. Podobne tendencje w tym zakresie zaobserwowano zarówno w kraju, jak i w województwie podlaskim. W grupie gospodarstw do 5 ha UR odnotowano w 2010 roku spadek ich udziału z 51% w 2002 roku do 45% w 2010 roku, przy wzroście udziału w grupach powyżej 5 ha UR.

Tabela 1. Liczba, powierzchnia UR i średnia powierzchnia gospodarstw rolnych ogółem i prowadzących działalność rolniczą w gminach wiejskich w województwie podlaskim o systemie rolniczo podupadającym ze znaczącą dywersyfikacją w latach 2002 i 2010 i średnio w województwie

Table 1. The number, utilized agricultural area and average area of farms in communes of Podlaskie province with farming system called "declining agriculture with diversification" across 2002 and 2010

Wyszczególnienie/Specification	2002	2010	2002 =100
Ogółem/Total			
Powierzchnia użytków rolnych [tys. ha]/ Utilized agricultural area [thous. ha]	70 872,7	66 130,8	93,3
Liczba gospodarstw rolnych [tys.]/The number of farms [thous.]	12 496	8 662	69,3
Średnia powierzchnia gospodarstwa/Average farm area [ha]	5,7	7,6	133,3
Średnia powierzchnia gospodarstwa w województwie podlaskim/ Average farm area in ha in Podlaskie province [ha]	9,6	10,2	106,4
W tym gospodarstwa prowadzące działalność rolniczą/Including farms conducting agricultural production			
Liczba gospodarstw rolnych [tys.]/The number of farms [thous.]	10 470	7 580	72,4
Średnia powierzchnia gospodarstwa/Average farm area [ha]	6,8	8,7	127,9
Średnia powierzchnia gospodarstwa w województwie podlaskim/ Average farm area in ha in Podlaskie province [ha]	11,3	11,4	100,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z BDL i danych PSR 2002, 2010 [Raport z wyników... 2003, 2011, Rocznik statystyczny... 2011]

Source: own study based on BDL data, PSR 2002, 2010 [Raport z wyników... 2003, 2011, Rocznik statystyczny... 2011]

Tabela 2. Zmiany w strukturze zasiewów i obsadzie zwierząt w badanych gospodarstwach rolnych w latach 2002 i 2010
Table 2. Changes in crop diversity and livestock density in farms across 2002 and 2010

Wyszczególnienie/Specification	2002	2010
Grupa gmin o systemie rolniczo podupadającym ze znaczącą dywersyfikacją/ <i>Communes with farming system called "declining agriculture with diversification" [%]</i>		
Udział w strukturze zasiewów/Share in arable area [%]		
Pszonica i jęczmień/Wheat and baryle	22,0	20,7
Kukurydza na ziarno/Grain maize	2,6	3,3
Uprawy przemysłowe/Industrial crops	8,0	5,1
Obsada zwierząt gospodarskich na 100 ha UR/ <i>Livestock density per 100 UAA</i>		
Ogółem/Total	37,3	37,1
Bydło ogółem/Cattle	31,7	34,7
Trzoda chlewna/Pigs	30,5	55,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z BDL i danych PSR 2002, 2010 [Raport z wyników... 2003, 2011]
Source: own study based on BDL data, PSR 2002, 2010 [Raport z wyników... 2003, 2011]

pozytywnym zjawiskiem było zmniejszanie liczby gospodarstw prowadzących działalność rolniczą, w których właściciel był w wieku 65 lat i więcej. W 2010 roku udział ten kształtował się na poziomie 35,8%, w stosunku do 2002 roku nastąpił wyraźny spadek do 9,5% (tab. 3), co należy przypisać wdrażaniu działania „Renty strukturalne, realizowanego w ramach PROW”. Podobna tendencja w tym zakresie wystąpiła w całym województwie podlaskim i w kraju. Pociągnęło to jednak za sobą konsekwencje – wzrósł udział użytkowników gospodarstw, którzy nie mieli wykształcenia rolniczego, a zatem i należytych umiejętności w zakresie racjonalnego gospodarowania ziemią rolniczą.

W latach 2002-2010 zarówno w badanej grupie gmin, jak i średnio w województwie nastąpił wzrost w stosunku do 2002 roku udziału gospodarstw, w których produkcja końcowa gospodarstwa w 100% przeznaczana była na potrzeby gospodarstwa domowego. Ponadto odnotowano zmniejszenie udziału gospodarstw, w których dochody z emerytur i rent stanowiły ponad 50% udziału w ogólnych dochodach gospodarstwa. W 2010 roku dla 23,1% rolniczych gospodarstw domowych w województwie podlaskim dochody z pracy najemnej stanowiły ponad 50% ich ogólnych dochodów, natomiast w analizowanej grupie gmin wskaźnik ten był prawie dwukrotnie wyższy i wynosił 42,3%. W 2010 roku w badanych gminach 46,5% użytkowników gospodarstw rolnych pracowało wyłącznie w gospodarstwie rolnym. Jednak fakt ten nie przekładał się bezpośrednio na aktywność gospodarczą ludności, wyrażającą się liczbą zarejestrowanych podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców, gdyż ta uległa zmniejszeniu – w 2010 roku wynosiła 44,6 i była mniejsza o 8 p.p. w stosunku do 2002 roku, co sugeruje, że miejscem pozyskiwania dochodów z działalności pozarolniczej były położone w niedalekiej odległości ośrodki miejskie (Bielsk Podlaski, Hajnówka, Siemiatycze, Kleszczele). Ponadto w tej grupie gmin odnotowano dodatnie saldo migracji z miast, co przyczyniło się do wzrostu gęstości zaludnienia i wzrostu dochodów własnych gmin. W 2010 roku średnie dochody własne budżetów gmin na 1 mieszkańca wynosiły 894,80 zł i były nieco wyższe od średnich dochodów gmin wiejskich w województwie podlaskim, wynoszących 884,80 zł.

W analizowanej grupie gmin odnotowano w latach 2002-2010 zmiany w strukturze zasiewów (tab. 2). Dotyczyły one głównie wzrostu udziału kukurydzy na ziarno z 2,6% w 2002 roku do 5,1% w 2010 roku, co było bezpośrednio związane ze wzrostem obsady trzody chlewnej z 30,5 szt. w 2002 roku do 55,8 szt. na 100 ha UR w 2010 roku. Jednak niepokojącym zjawiskiem na tym obszarze jest stopniowa rezygnacja z prowadzenia produkcji zwierzęcej, o czym świadczy zaniechanie utrzymywania zwierząt gospodarskich w blisko połowie gospodarstw rolnych.

W badanej grupie gmin utrzymuje się niekorzystna struktura wiekowa ludności – wzrasta udział osób w wieku poprodukcyjnym i maleje udział osób w wieku przedprodukcyjnym. W 2010 roku udział osób w wieku przedprodukcyjnym wynosił 13,8% i był mniejszy o 2 p.p. w stosunku do 2002 roku. Natomiast

Tabela 3. Udział charakterystycznych gospodarstw rolniczych w województwie podlaskim w grupie gmin o typie rolniczo-podupadającym ze znaczącą dywersyfikacją w latach 2002 i 2010 w odniesieniu do średnich w województwie

Table 3. Share of some specific farms in gminas of Podlaskie province with farming system called "declining agriculture with diversification" across 2002 and 2010 in relation to the means of the province

Wyszczególnienie/Specification	2002	2010
Grupa gmin o systemie rolniczo podupadającym ze znaczącą dywersyfikacją/ Communes with farming system called "declining agriculture with diversification" [%]		
Kierujący gospodarstwem w wieku powyżej 65 lat/Farm head in age above 65 years	35,8	9,5
Kierujący gospodarstwem bez wykształcenia rolniczego/ Farm head without agricultural education	47,1	67,2
Dochody z emerytur i rent stanowią ponad 50% dochodów ogółem gospodarstwa/ Share of pensions in total farm household incomes exceeds 50%	44,0	16,3
Produkcja końcowa gospodarstwa w 100% przeznaczana na potrzeby gospodarstwa domowego/ Total farm agricultural production is used in farm household	9,1	14,4
Średnio w województwie podlaskim /On average in Podlaskie province		
Kierujący gospodarstwem w wieku powyżej 65 lat/Farm head in age above 65 years	15,7	6,5
Kierujący gospodarstwem bez wykształcenia rolniczego/ Farm head without agricultural education	37,1	51,9
Dochody z emerytur i rent stanowią ponad 50% dochodów ogółem gospodarstwa/ Share of pensions in total farm household incomes exceeds 50%	36,1	10,1
Produkcja końcowa gospodarstwa w 100% przeznaczana na potrzeby gospodarstwa domowego/ Total farm agricultural production is used in farm household	5,6	7,0

Źródło: jak w tab. 1

Source: see tab. 1

Podsumowanie

Z przeprowadzonych badań wynika, że w grupie gmin o typie rolniczo podupadającym ze znaczącą dywersyfikacją w latach 2002-2010 zaszły zmiany. Kierunki tych zmian są niejednokrotnie podobne do tych, które uwidoczniły się w województwie podlaskim i w całym polskim rolnictwie. W analizowanej grupie gmin przejawiały się one w ubytku liczby gospodarstw rolnych, szczególnie tych, o małej powierzchni, i których użytkownicy mieli powyżej 65 lat, a także wzrostem średniej powierzchni oraz większą dywersyfikacją źródeł dochodów rolniczych gospodarstw domowych. Wpływ na to miał z pewnością transfer środków z Unii Europejskiej, umożliwiającą bardziej zdywersyfikowane, wielofunkcyjne i zrównoważone prowadzenie działalności rolniczej oraz pozarolniczej. Niepokojącym zjawiskiem było zmniejszenie w stosunku do 2002 roku liczby zarejestrowanych podmiotów, co zmusza mieszkańców tej grupy gmin do poszukiwania dodatkowych źródeł dochodów poza miejscem ich zamieszkania. Wydaje się, że władze samorządowe w swojej polityce rozwoju powinny szczególną uwagę zwracać na wspieranie rozwoju pozarolniczej działalności zarówno w gospodarstwach rolnych, jak i poza nimi, wykorzystując w tym celu różne instrumenty (szkolenia, doradztwo prawne, ulgi na rozpoczęcie działalności gospodarczej, promowanie przedsiębiorstw działających na terenie gminy). Ponadto działania samorządów lokalnych powinny być także skierowane na wspieranie ważnych funkcji, które pełnią te obszary – społecznej i kulturowej. Przyczyni się to z pewnością do poprawy jakości życia na tych obszarach, stanowiąc ważną determinantę ich rozwoju społeczno-gospodarczego.

Literatura

- Bertaglia M., Joost S., Roosen J. 2007: *Identifying European Marginal Areas in the Context of Local Sheep and Goat Breeds Conservation: A Geographic Information System Approach*, Agricultural Systems, 94, 657-670.
- Hodge I., Monk S. 2004: *The Economic Diversity of Rural England: Stylised Fallacies and Uncertain Evidence*, Journal of Rural Studies, 20, 263-272.
- Raport z wyników województwa podlaskiego. Powszechny spis rolny 2002. 2003: Wojewódzki Urząd Statystyczny, Białystok.
- Raport z wyników województwa podlaskiego. Powszechny spis rolny 2010. 2011: Wojewódzki Urząd Statystyczny, Białystok.
- Rocznik statystyczny województw. 2011: GUS, Warszawa.
- Roszkowska-Mądra B., Gozdowski D., Mądry W. 2006: *Diversity of rural less-favoured areas in Podlasie province, Poland*, Journal of Central European Agriculture, 7, 723-730.
- Roszkowska-Mądra B. 2010: *Obszary wiejskie o niekorzystnych warunkach gospodarowania w aspekcie ich zrównoważonego rozwoju*, Wyd. UwB, Białystok.
- Van Keulen H. 2006: *Heterogeneity and Diversity in Less-favoured Areas*, Agricultural Systems, 88, 1-7.

Summary

In the paper we described major trends of changes across 2002-2010 in one category of farming system called „declining agriculture with diversification” which was identified within 8 gminas of Podlaskie province using national agricultural census data conducted in 2002. It was found that the trends of these trajectories were rather similar to those showed generally across the entire areas of Poland including Podlaskie province. An unfavorable aspect of these changes on the area involves decreasing the number of economic enterprises related to 2002. Then, rural community settled in the area of these communes has to search additional incomes outside place of their residence. Therefore, local authorities should support substantially non-agricultural activities located both on farms and off farms.

Adres do korespondencji
dr hab. Barbara Roszkowska-Mądra, prof. UwB
Uniwersytet w Białymstoku
Katedra Nauk o Przedsiębiorstwie
ul. Warszawska 63, 15-062 Białystok
e-mail: broszkowska@poczta.onet.pl